

УДК 336.221(091) «1921/1928»

І.В. Ткаченко,

к. і. н., доцент, Державний вищий навчальний заклад

«Українська академія банківської справи НБУ»

Система оподаткування приватної промисловості у роки нової економічної політики (1921-1928 рр.)

The system of taxation of private industry in the years of new economic policy (1921-1928)

У статті досліджується процес становлення податкової системи у 20-ті рр. ХХ ст., аналізуються особливості використання системи податків з метою обмеження накопичення коштів у приватному секторі промисловості.

In the article the process of formation of the tax system in 20th years of XX century is investigated, the features of the use of tax system with the purpose of limitation of accumulation of money in the private sector of industry are analysed.

Ключові слова: податки, приватна промисловість, прями податки, місцеві податки, класовий характер податків.

Keywords: taxes, private industry, direct taxes, local taxes, class character of taxes.

ВСТУП

У сучасній Україні в умовах здійснення економічних реформ зростає значення вдосконалення податкової політики, за допомогою якої держава впливає на ринкову економіку. Податкова система, виступаючи елементом державного регулювання економіки та соціальних процесів, повинна відображати інтереси держави, суб'єктів підприємництва та громадян. Саме податки виступають одним з економічних методів, які забезпечують поєднання загальнодержавних інтересів із комерційними інтересами підприємців, а також підприємств різних форм власності, організаційно-правової форми та відомчої підпорядкованості. Тому формування ефективної податкової системи, через яку держава здійснює податкову політику, є запорукою нормального функціонування бюджетних процесів та вирішення всього комплексу соціально-економічних проблем.

Важливим напрямом наукового дослідження є звернення до історичного досвіду використання податкових важелів у регулюванні економічних процесів. Особливої уваги у даному контексті заслуговують 20-ті рр. ХХ ст., коли в умовах використання ринкових відносин, здійснювалися пошуки оптимальної моделі податкової політики щодо приватного сектору економіки, складовою якого була приватна промисловість.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Сучасні українські і зарубіжні вчені А.М. Костюков, І.В. Глазунова, П. Кравченко, В.В. Лантух, Л.М. Лютов, Є.А. Опря, Р.Д. Толстов дослідили проблеми становлення податкової системи у період нової економічної політики, її перебудови у 30-ті рр., впровадження окремих видів податків та вплив податкових важелів на різні сфери економічної діяльності [1]. Все ж мало дослідженим залишається питання використання податкових механізмів з метою регулювання накопичення коштів у приватній промисловості та подальшого її витіснення з економіки радянської держави.

Мета даної статті – дослідити процес становлення системи податків у період нової економічної політики та її застосування щодо приватного сектору промисловості.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Система оподаткування, що діяла в умовах непу, створювалася за класовим принципом, тому виконувала також роль механізму обмеження накопичення коштів капіталістичними елементами – суб'єктами підприємницької діяльності та стала одним із чинників подальшого витіснення їх з економіки країни.

Першим кроком у справі створення нової податкової системи стали заходи з відновлення центральних та місцевих фінансових органів. У губерніях були створені податкові управління та податкові підвідділи,

здійснені заходи щодо повернення до роботи за своїм фахом працівників податкової справи [2, с. 23-24].

Після проголошення непу на території радянських республік першим з прямих податків було введено промисловий податок, задекларований положенням від 26 липня 1921 р. [3. – Ст. 354]. Ним оподатковувались не націоналізовані торгівельні та промислові підприємства, а також особисті промислові заняття громадян. Складався податок із двох самостійних платежів – патентного та зрівнювального зборів. Промислові заклади, які сплачували промисловий податок, поділялись на 12 розрядів за кількістю робітників. Для кожного розряду встановлювались тверді ціни патентів на півроку. Слід зауважити, що до складу працюючих на підприємстві зараховувались його власники та співвласники, які брали участь у виробництві, родичі та члени сім'ї підприємця, навіть, якщо вони працювали без оплати. Також до складу робітників зараховувались працюючі не лише безпосередньо у промисловому закладі, а й на стороні. Така система визначення кількості працюючих сприяла підвищенню розряду підприємства, що в кінцевому результаті збільшувало ціну патенту. Для промислових об'єктів, які використовували механічні двигуни, ставка патенту подвоювалась [2, с. 118].

У згаданому положенні про промисловий податок містився розклад розрядів підприємств та ціни піврічного патенту для середнього поясу місцевостей. 24 серпня 1921 р. було затверджено "Тимчасовий розклад місцевостей РСФРР за поясами по таксах патентного збору з торгівельних та промислових підприємств" [4. – Ст. 454]. Згідно нього промислові центри належали до місцевостей вищого поясу оподаткування, де ставки патентного збору були значно вищими. Так, якщо для середнього поясу місцевостей ставка патентного збору для промислових підприємств становила від 48 тис. крб. для першого розряду підприємств в грошових одиницях 1921 р. та сягала 1800 тис. крб. для дванадцятого розряду [3. – Ст. 354], то для першого поясу оподаткування вона становила відповідно 144 тис. крб. та 5400 тис. крб. [4. –

Ст. 454]. Вибірка патенту на право організації виробництва здійснювалась на півріччя наперед, що дозволяло державі враховувати підприємства для подальшого оподаткування іншими податками. Патентний збір також гарантував регулярне надходження до бюджету значних сум.

Другою частиною промислового податку став зрівнювальний збір. Він визначався податковою комісією на шість місяців наперед, а сплачувався по закінченню кожного місяця. Розмір зрівнювального збору становив 3 % з обігу підприємства за попередню чверть року. В суму зрівнювального збору зараховувалась вартість вибраного патенту [2, с. 115-140].

Окрім згаданого вище, в листопаді 1921 р. у зв'язку з паливною кризою було введено також трудовий гужовий податок, яким у значній мірі оподатковувались заможні верстви населення. Застосовувався він до громадян, які мусли виконувати трудову повинність. Восени 1922 р. його замінили грошовим податком [5, с. 92].

З переходом восени 1921 р. від товарообміну до розгорнутої торгівлі активізувався процес підприємницької діяльності. Протягом кінця 1921 – початку 1922 рр. спостерігалось пришвидшення темпів організації приватного виробництва у різних галузях промисловості, що сприяло накопиченню додаткових коштів у даному соціальному секторі. Наслідком таких процесів став перший наступ держави на приватний капітал на початку 1922 р., ефективним засобом якого стали податки. В цей період розширювалася мережа податкових платежів та вдосконалювались механізми їх збільшення. 3 лютого 1922 р. було прийнято нове положення про промисловий податок, яким оподатковувались приватні, державні та кооперативні підприємства, громадські і комунальні організації, а також одноосібні ремесла та промисли, особисті промислові заняття [2, с. 106-109].

За новим положенням про промисловий податок зрівнювальний збір, як і раніше, становив 3 % з обігу підприємства. Однак за рахунок встановлення надбавки до промислового податку у місцеві бюджети у розмірі не більше 100 % основного окладу збору та вилучення 1 % з обігу у фонд Центрального

комітету допомоги голодуючим зрівнювальний збір фактично збільшувався до 7 % [2, с. 662].

З метою збільшення вилучень з доходів заможних верств населення було впроваджено особливе оподаткування виробництва предметів розкоші. Промислові підприємства, які їх виготовляли, повинні були вибрати додаткові патенти, ціна яких дорівнювала 50 % вартості патенту на промисловий заклад відповідного розряду [2, с. 136]. В результаті внесених змін і доповнень до положення про промисловий податок зросли надходження від його сплати, особливо у великих промислових центрах.

Зміни до положення про промисловий податок, внесені у 1923 р., спрямовувались на диференціацію розрядів патентів та на підвищення ставок патентного збору. Було визначено 14 ставок зрівнювального збору в 53 галузях та видах промисловості, надавались пільги державним та кооперативним підприємствам. У менш вигідному становищі в справі оподаткування залишались приватні промисловці [6. – Ст. 88].

Слід зауважити, що промисловий податок вводився у першу чергу з метою охопити оподаткуванням численні торгівельні заклади, кількість яких стрімко зростала. В СРСР у першому півріччі 1923/24 р. на торгівельні підприємства припадало 84,1 % загальної суми патентного збору та 73 % зрівнювального збору. Частка надходжень від промислових об'єктів була меншою і складала відповідно 15,9 та 27 %. Однак, серед промислових закладів країни, що мали різне походження капіталу, приватні давали 50,7 % суми патентного збору та 81,8 % зрівнювального збору, а решта припадала на державні та кооперативні підприємства [7, с. 32-33].

До числа прямих державних податків належав і загальногромадянський податок для надання допомоги голодуючим та на боротьбу з епідеміями, введений в дію декретом від 11 лютого 1922 р. [2, с. 197-199]. Він передбачав оподаткування працездатного населення – чоловіків від 17 до 60 років та жінок від 17 до 55 років згідно трьох ставок податку у розмірі 50 коп., 1 крб. та 1 крб. 50 коп. у довоєнному золотому обрахуванні. Робітники і службовці

сплачували податок за першими двома ставками, усі інші платники – за третьою.

За декретом від 21 квітня 1922 р. торгівельні і промислові підприємства додатково оподатковувались з метою допомоги голодуючим. Промислові заклади, що виробляли предмети розкоші сплачували 50 % вартості основного патенту та 2 % з обігу, а всі інші – 10 % вартості патентного збору та 1 % з обігу [8. – Ст. 355]. Оскільки даний податок мав позитивний фінансовий ефект, то його застосували ще й в кінці 1922 р., на початку 1923 р. та в 1924/25 р., аргументуючи останній крок неврожаєм. Але при повторному його впровадженні використовували багато розрядну систему сплати [9, с. 13; 10. – Ст. 116].

Після проголошення нової економічної політики паралельно з формуванням системи державного оподаткування мало місце також відновлення місцевих податків. Декретом від 22 серпня 1921 р. декларувалась необхідність відновлення місцевих бюджетів [11. – Ст. 446], а перший перелік місцевих податків і зборів було визначено декретом від 10 грудня 1921 р. [12. – Ст. 693], зміни до якого внесли 29 серпня 1922 р. [13. – Ст. 696]. Згідно вказаних документів центральна влада встановлювала загальні підстави вилучень та максимальні межі ставок місцевих податків і зборів. Ради на місцях отримали право визначати розміри оподаткування в передбачених законом межах, диференціювати ставки податків в залежності від характеру об'єктів оподаткування та соціального становища платників.

Вказані платежі в більшості випадків сплачували представники заможних верств населення, в тому числі і приватні промисловці. Слід також враховувати, що організовуючи виробництво та забезпечуючи його подальше функціонування, приватні підприємці повинні були сплачувати й інші місцеві податки, зокрема такі, як плата за перевезення вантажів залізницею, за транспортні засоби, які їм належали, за візування договорів та угод у відділі та бюро юстиції, за оголошення в газетах тощо. Але на середину 1922 р. обсяги надходжень до місцевих бюджетів не відповідали потребам.

Тому декретом від 29 серпня 1922 р. було змінено перелік місцевих податків і зборів та збільшено відрахування від надходжень державного промислового податку з 25 до 70 % [14, с. VII]. З введенням нових державних податків до них встановлювались надбавки у місцеві бюджети. Зокрема, таку надбавку було визначено до окладу прибутково-майнового податку, яка у 1923/24 р. становила 25 % [15. – № 27. – Ст. 313].

До розряду місцевих було зараховано і квартирний податок. Внесені в жовтні 1922 р. зміни до квартирного податку передбачали пільги при його сплаті для робітників і службовців державних підприємств, в той час як на робітників приватних промислових закладів вони не поширювались [16. – 31 травня]. В 1923 р. квартирний податок уніфікували з прибутково-майновим, а в квітні 1925 р. місцеві органи влади знову отримали право вводити квартирний податок для нетрудових елементів. Періодично ставки даного податку переглядались у бік їх збільшення [17, с. 27-28].

Класовий принцип використовувався і при встановленні інших місцевих податків. В 1922/23 р. за підвищеними тарифами оподатковувались ті заклади, де витрачали свої кошти переважно заможні громадяни. З числа саме таких платежів можна виділити податки на більярд, лото, танці, кабаре, біга, скачки, в той час як з робітничих клубів та закладів, діяльність яких мала пропагандистський характер, стягувався найменший податок. До категорії класових належав податок з аукціонів та осіб, які використовували найманих працівників для робіт по дому. Причому останній податок для нетрудового елементу був удвічі вищим, ніж для інших платників, і становив 5 крб. за півріччя [18, с. 9].

Більш ефективним податком, який регулював накопичення у приватному секторі промисловості, став прибутково-майновий податок, введений 16 листопада 1922 р. [19. – Ст. 940]. Ним оподатковувалось міське населення, а також об'єднання громадян (юридичні особи), за виключенням державних та кооперативних підприємств. Податок вилучався за попереднє півріччя згідно особливого розпису ставок. Також було визначено мінімальну суму

прибутків, що не оподатковувалась. Обсяги сукупних прибутків вираховувались на основі даних за попередні шість місяців спеціальними дільничними комісіями. З метою збільшення податкового тиску на заможні верстви населення до складу прибуткового податку було зараховано податок на майно. Його розрахунки здійснювались аналогічно розрахункам прибуткового податку.

Таким чином, протягом 1921-1922 рр. радянська держава відновила податкову систему, поклавши в її основу класовий принцип. Нехтуючи економічними засадами формування системи податків, держава сама провокувала приховування прибутків та уникнення приватними підприємцями оподаткування. З метою стимулювання вчасної сплати податків наприкінці 1923 р. до положення про їх вилучення були внесені пункти про нарахування пені на невчасно сплачені суми платежів [15. – № 30. – Ст. 358].

Виникнення проблеми зі сплатою податків у повному обсязі спонукає зробити висновок про те, що окремі види податків були економічно необґрунтованими, тому об'єктивно їх сплата у повному обсязі була неможливою. Законодавці мусили враховувати, що податкова система може бути ефективною в цілому для економіки лише тоді, коли суб'єкти підприємницької діяльності, здійснивши податкові платежі, мають у своєму розпорядженні кошти на розширене відтворення виробництва. Однак, на даному етапі до суто економічних чинників формування системи податків додавались ще й ідеологічні, що призводило до зловживань з боку платників-приватників.

У листопаді 1923 р. було внесено зміни до прибутково-майнового податку [15. – № 26. – Ст. 296]. Змінений податок уніфікував деякі самостійні державні податки: трудовий гужовий, загальногромадянський, податок з осіб з високими прибутками та місцеві – квартирний та з осіб, що використовували домашню прислугу. Складався він з двох окремих

платежів – основного прибуткового податку (класного податку) та додаткового по сукупності прибутків.

Класний податок сплачували платники, які поділялись на чотири групи (класи). До першої належали ті, що отримували прибутки від особистої праці по найму (категорія "А"), до другої – від особистої праці не по найму (категорія "Б"), до третьої – нетрудовий елемент (категорія "В") та до четвертої – юридичні особи, до яких належали акціонерні товариства, кредитні установи (категорія "Г"). Кожна з категорій платників у свою чергу поділялась на групи. Власники приватних промислових підприємств належали до категорії "В" та поділялись на десять груп в залежності від вибраного патенту. Приватних промисловців було віднесено до перших чотирьох та шостої груп. Для сплати класного податку встановлювались тверді ставки, які диференціювались з залежності від категорії та місцевості. Оподатковувались також сукупні прибутки, якщо вони становили суму, більшу від визначеної положенням межі.

До названих двох частин прибуткового податку додавався ще й майновий. Ним оподатковувались особи (крім робітників і службовців), що володіли майном, яке не було предметом їх промислу та мало вартість більше 300 крб. на власника та кожного члена його сім'ї при умові, якщо останні не мали власних прибутків. Були визначені розряди платників майнового податку та додаткові оклади по вартості майна.

Пряме оподаткування і надалі залишалось ефективним елементом фінансового тиску на приватних промисловців. Саме з метою вилучення якнайбільше коштів з прибутків заможних верств населення було внесено зміни в Нове положення про державний прибутковий податок від 29 жовтня 1924 р. [20. – Ст. 195, 196]. Згідно цього документу значно збільшувались ставки класного податку та додаткового по сукупності прибутків і скасовувався податок на майно. В результаті значне податкове навантаження стало причиною скорочення мережі приватних підприємств та автоматично зменшило чисельність платників групи "В".

Протягом першої половини 20-х рр. вводились різні податкоподібні платежі. Характерним для періоду, що розглядається, було існування завищених ставок таких платежів для окремої категорії платників та нерівні умови їх сплати. Зокрема, проти заможних верств населення було застосовано одну з форм фінансового тиску – примусове розміщення державної 6 % вигральної позики. За постановою РНК від 4 вересня 1923 р. платники прибуткового податку мусили придбати певну кількість облігацій. Додатково викупались облігації платниками майнового податку за аналогічною схемою. Власники промислових підприємств, перш ніж придбати патент на право організації виробництва, повинні були викупити облігації. Причому ці облігації, на відміну від тих, що отримували робітники та службовці, мали позначку "не підлягають прийманню в заставу і не можуть котуватись на біржі" [15. – № 14. – Ст. 177]. Слід зазначити, що в період примусового застосування даного платежу (1923-1925 рр.), надходження від приватників становили 14 % усієї суми оподаткування [21, с. 43]. Таким чином, реалізація облігацій давала як фіскальний ефект, так і виконувала функції обмеження накопичень в приватному секторі.

Держава вдавалась не лише до прямого оподаткування. В роки непу використовували таку форму непрямих податків як акцизи. Їх поширили на предмети розкоші та окремі широкого вжитку. Починаючи з 9 серпня 1921 р., коли було введено акциз на виноградне вино, поступово його ввели на тютюнові вироби, сірники, пиво, мінеральні води, сіль спирт, нафтопродукти та гільзи для курців тютюну. За рішенням XI з'їзду РКП(б) робітникам і службовцям компенсувались суми сплачених акцизів у вигляді підвищення заробітної плати, в той час як представники заможних верств населення сплачували їх у повному обсязі, що відповідало класовому принципу впровадження податків [22, с. 306].

Приватні підприємства, які виробляли підакцизну продукцію, мали сплачувати акцизи відразу після її випуску до реалізації, державні ж мали подовжені строки сплати [5, с. 89]. Держава тримала під контролем справу

сплати акцизів, адже вони давали значні надходження до бюджету. На кінець 1923 р. даний податок становив 54,3 % надходжень. За сплатою заборгованостей по акцизах слідувала інспекція з непрямих податків, за несвоєчасну сплату яких передбачався арешт товарів, а у випадках неодноразової несплати – кримінальна відповідальність за статтею 79 Кримінального Кодексу РСФРР [23, с. 8-9]. До непрямих податків також належали канцелярський збір, запроваджений 20 лютого 1922 р., та гербовий збір, який почали вилучати з 1 березня того ж року [2, с. 216-220, 258].

Кризові явища в економіці, які виникли наприкінці 1924 – на початку 1925 рр. змусили переглянути окремі напрямки податкової політики. Роблячи кроки назустріч приватнику, радянська держава впровадила пільгове оподаткування кустарно-ремісничої промисловості, скасувала податкові надбавки до місцевих бюджетів для підприємств, що виготовляли дефіцитну продукцію, знизила ставки квартирної податки та орендну плату, скасувала обов'язкову вибірку облігацій державної позики.

Не зважаючи на вказані заходи, в 1925 р. продовжувалось розширення мережі податкових платежів. Зокрема, 6 листопада 1925 р. було введено військовий податок для представників нетрудових елементів, які не призивалися на службу в лави Червоної Армії, а були зараховані в тилове ополчення. Даний податок сплачувався чоловіками у віці від 21 до 40 років і становив 25 % від прибуткового податку [24, с. 255].

"Податкова весна" 1925 р. в певній мірі позитивно вплинула на приватну промисловість. Зокрема, дрібні приватні підприємства змогли збільшити свої обіги. Але період застосування податкових пільг тривав недовго. Починаючи з середини 1926 р. податкова система модифікувалась у бік збільшення фінансового навантаження на платників, особливо на приватних промисловців. 18 червня 1926 р. було введено тимчасовий податок на надприбутки [25, – Ст. 307], який з 1927 р. став постійним [26. – Ст. 273]. У 1926 р. зазнав змін промисловий податок, в результаті чого значно збільшувались його ставки [27. – Ст. 484]. Загалом по країні лише за 1927 р.

податки на приватний капітал зросли на 40 % [28, с. 11]. Збільшення податкового навантаження призвело до ситуації, коли серед платників прибуткового податку групи "В" приватні промисловці становили 15,4 %, а їх частка в сумі податку даної категорії платників – 20,1 % [24, с. 60].

У наступні роки практика посилення податкового тиску на приватних підприємців продовжувалась. У січні 1928 р. були внесені зміни до прибуткового податку, в результаті чого ставки платежів для приватних підприємців зросли у середньому на 12-13 %, вводилась система авансів у розмірі 75 % окладу попереднього року [29. – Ст. 1, 2; 30. – Ст. 315; 31. – 5 січня]. 10 серпня 1928 р. ЦВК та РНК СРСР затвердили нове Положення про промисловий податок, яким скасовувався патентний збір та встановлювалось оподаткування податком за обігами поточного року [32. – Ст. 442, 443]. З 1929 р. були збільшені ставки військового податку до 50 % окладу прибуткового податку, якщо прибуток становив не більше 1800 крб. на рік. У разі, коли річний прибуток перевищував 3000 крб., ставка податку дорівнювала 100 % [33, с. 270]. В результаті податковий тиск разом з іншими чинниками призвели до того, що приватні промисловці згортали свої підприємства або ж змінювали їх виробничий статус. В результаті мало місце скорочення як чисельності закладів, так і прибутків власників.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у роки непу одним з основних засобів обмеження підприємницької діяльності приватних промисловців стала податкова система. В її основу було покладено класовий принцип, що забезпечувало значну частку надходжень від приватного сектору, яка не була пропорційною його частці в економіці країни. Значного податкового навантаження підприємці зазнавали як від державних податків, так і від місцевих. В даний період спостерігалось додаткове податкове навантаження на приватних промисловців та створення податкових пільг для підприємств державно-кооперативного сектору. Нехтування економічними чинниками та надання

переваги політичним і тактичним при визначенні розмірів податків призводило до скорочення виробництва приватних підприємств та намагання приватників обійти законодавство. В результаті податки не виконували стимулюючої функції щодо приватної промисловості, а лише забезпечували фіскальні надходження.

Література:

1. Костюков, А.Н., Глазунова И.В. История развития местных налогов и сборов в России // История государства и права. – 2003. - №1. – С. 56-63; Кравченко, П. Военный налог как дополнительный источник финансирования вооруженных сил / П. Кравченко // Вопросы экономики. – 1999. - №10. – С. 113-124; Лантух, В.В. Податкова державна практика у відношенні приватної торгівлі на Україні в 20-х роках / В.В. Лантух // Питання історії СРСР: Респ. між від. наук. зб. – Харків, 1991. – Вип. 36. – С. 39-46; Лютов Л.Н. Частная промышленность в годы нэпа (1921-1929) / Л.Н. Лютов. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1994. – 145 с.; Опря, Є.А. Историчні аспекти формування та розвитку податкової системи в Україні / Є.А. Опря // Університетські наукові записки. – 2005. - №3. – С. 375-378; Толстов, Р.Д. Перебудова податкової системи в СРСР і УРСР у 30-ті роки ХХ ст. / Р.Д. Толстов // Історія народного господарства та економічної думки України. – Вип. 35-36. – 2003. – С. 56-65.

2. Местные финансы. Законодательство, циркуляры, инструкции, справочные материалы по местному бюджету и хозяйству. – М.: Финансовое изд-во НКФ СССР, 1925. – 423 с.

3. Собрание узаконений (СУ) РСФСР. – 1921. – № 56.

4. СУ РСФСР. – 1921. – № 62.

5. Марьяхин, Г.Л. Очерки истории налогов с населения в СССР / Г.Л. Марьяхин . – М.: Финансы, 1964. – 252 с.

6. Анализ кампании по проведению обложения промышленным налогом за 1928/1929 г. по г. Москве. – Центральный государственный архив Московской области. – Ф. 2170. – Оп. 9. – Д. 11.

7. Гурьев, А.А. Обложение промышленности и торговли в 1922/23 г. и за первое полугодие 1923/24 г. / А.А. Гурьев // Экономическое обозрение. – 1924. – Вып. 17/18. – С. 31-45.

8. СУ РСФСР. – 1922. – № 30.

9. Гензель, П.П. Система налогов Советской России / П.П. Гензель. – М.; Л.: Экономическая жизнь, 1924. – 86 с.

10. Собрание законов (СЗ) СССР. – 1924. – № 12.

11. Дев'ятий з'їзд РКП(б). Москва 29 березня – 5 квітня 1920 р. // КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1890-1970). – Т. 2. – К., 1979. – 144-174.

12. СУ РСФСР. – 1921. – № 80.

13. СУ РСФСР. – 1922. – № 55.

14. Местные финансы. Законодательство, циркуляры, инструкции, справочные материалы по местному бюджету и хозяйству. – М.: Финансовое изд-во НКФ СССР, 1925. – 423 с.

15. Сборник постановлений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР. – М., 1923.

16. Труд. – М., 1923.

17. Работа Московского Совета. – 1926. – № 13. – С. 27-28.

18. Чудновский, Ф. Классовый характер местного обложения в Московской губернии / Ф. Чудновский // Вестник финансов. – 1923. – № 45. – С. 8-12.

19. СУ РСФСР. – 1922. – № 76.

20. СЗ СССР. – 1924. – № 20.

21. Лантух, В.В. Податкова державна практика у відношенні приватної торгівлі на Україні в 20-х роках / В.В. Лантух // Питання історії СРСР: Респ. міжвід. наук. зб. – Харків, 1991. – Вип. 36. – С. 39-46.

22. Резолюция XI съезда РКП(б), 2 апреля 1922 г. О финансовой политике // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917-1967 гг.): В 5-ти т. Т. 1. 1917-1928. – М., 1967. – С. 303-308.

23. Циркуляр Налогового Управления РСФСР Уполнаркомфинам, Наркомфинам, Губ- и Облфинотделам от 17 декабря 1923 г. за № 345 о погашении недоимок и наблюдении за поступлением отсроченных акцизов // Вестник финансов. – 1923. – № 102. – С. 8-9.

24. Розов, Е. Социальная структура состава плательщиков подоходного налога г. Москвы и их доходов / Е. Розов // Экономическое строительство. – 1928. – № 4. – С. 56-65; № 7-8. – С. 92-100.

25. СЗ СССР. – 1926. – № 42.

26. СЗ СССР. – 1927. – № 25.

27. СЗ СССР. – 1926. – № 64.

28. Фабричный, А. Частный капитал на пороге пятилетки: Классовая борьба в городе и госаппарат / А. Фабричный. – М.: Изд-во Ком. Академии, 1930. – 54 с.

29. СЗ СССР. – 1928. – № 1.

30. СЗ СССР. – 1928. – № 58.

31. Правда. – М., 1928.

32. СЗ СССР. – 1928. – № 50.

33. Финансы СССР за XXX лет. 1917-1947. – М.: Госфиниздат, 1947. – 345 с.